

Μια ελληνική ιστορία που έφθασε ως την Κίνα; (Ανατομία ενός παραμυθιού)

Του Κωνσταντίνου Γ. Πολύμερου
MSc. Γλωσσολογίας – Διδακτικής ΕΚΠΑ

Όταν γύρω στα 1600 ο Giambattista Basile κατέγραφε την πασίγνωστη αφήγηση που θα εξετάσουμε σήμερα, πιθανότατα δεν ήταν ο πρώτος. Ήταν, ωστόσο, εκείνος που κατέγραψε την παραλλαγή εκείνη, η οποία τελικώς εντυπώθηκε στην συλλογική μνήμη και μάς είναι πλέον γνωστή ως «Σταχτοπούτα». Και, παρότι η γιαγιά μας πιθανότατα δεν κατείχε την βαρειά λαλιά της Νάπολης για να διαβάσει την Σταχτοπούτα από το Pentamerone του Basile, ήξερε ωστόσο να μάς διηγηθεί τούτη την εξαιρετική ιστορία. Το θαυμαστό όμως είναι ότι, συγγράφοντας ο Basile, κατέγραψε ταυτοχρόνως μίαν εγκιβωτισμένη ιστορία η οποία στον πυρήνα της ήταν γνωστή τουλάχιστον από την εποχή του Στράβωνος, δηλαδή από τις τελευταίες δεκαετίες πριν την γέννηση του Χριστού. Μετά από αυτόν, άλλοι ερευνητές όπως ο γάλλος Charles Perrault (προφ. Σαρλ Περώ) ή οι γερμανοί αδελφοί Grimm, συνάντησαν και αυτοί την ιστορία με κάποιες παραλλαγές. Παραδόξως, όμως, ο αφηγηματικός άξων που συνάντησαν οι ευρωπαίοι ερευνητές μάλλον δεν προέρχεται ευθέως από την Ελλάδα αλλά από την Κίνα. Ας δούμε.

Η ελληνική εκδοχή. Ο Στράβων (Γεωγραφικά, βιβλίο 17, 1.33) μάς μιλάει για μίαν ελληνίδα εταίρα της Αιγύπτου, της οποίας ένα υπόδημα άρπαξε αετός και το έριξε στο υπαίθριο μέρος, στο οποίον νομοθετούσε ο βασιλιάς. Και αυτός, «παρακινημένος από την περίτεχνη όψη τού υποδήματος αλλά και από το περίεργο του πράγματος [σ.σ.: εδώ μάλλον υπαινίσσεται ο Στράβων

ότι το συμβάν θεωρήθηκε θεϊκό σημάδι], έστειλε σε ολόκληρη την χώρα να αναζητήσουνε ποιό το φοράει αυτό. Όταν, λοιπόν, την βρήκαν στην πόλη των Ναυκρατιτών, την έφεραν και έγινε γυναίκα τού βασιλιά [...]

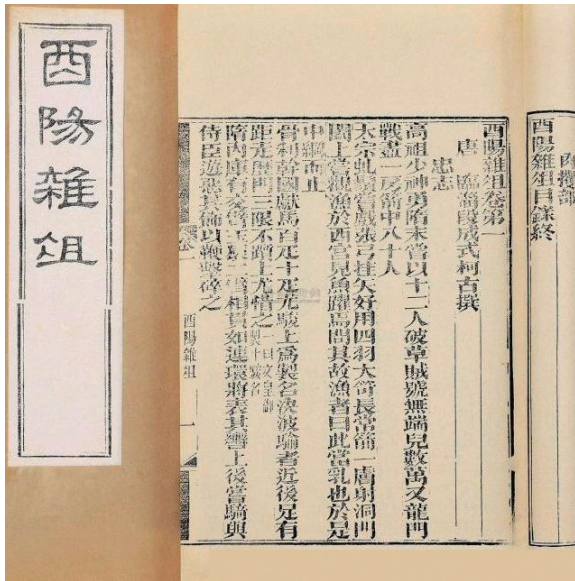
Αναμφίβολα θυμίζει Σταχτοπούτα, αλλά είναι η διήγηση αυτή ένα παραμύθι; Όχι ακόμα. Στην ηρωίδα, ας πούμε, δεν γίνεται αναφορά με συγκεκριμένο όνομα (λεγόταν Ροδώπις ή Δωρίχα;). Εξ άλλου κι ο Στράβων καταγράφει την ιστορία ερανίζοντας ένα σύνολο ετεροκλήτων διαδόσεων κι όχι ως συνεκτικό αφήγημα –και μάλιστα δεν κρύβει τον σκεπτικισμό του, ο οποίος είναι διάχυτος στα ρήματα που διαλέγει, στις ευκτικές του κλπ. Η ιστορία όμως διαθέτει το μοτίβο τού ενός και μοναδικού στοιχείου που οδηγεί στην αναγνώριση. Κι αυτό είναι που θα αποτελέσει αργότερα τον πυρήνα τού παραμυθιού: το υπόδημα είναι αυτό το αλάνθαστο σημείο που ξεχωρίζει την πραγματική ιδιοκτήτρια.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει με την ουλή που αντικρίζει η δούλη Ευρύκλεια, η οποία συνειδητοποιεί ότι εκείνη την ώρα πλένει τα πόδια όχι κάποιου επαίτη, αλλά του ίδιου του μεταμορφωμένου Οδυσσέα (Οδύσεια, τ 361 κ.ε.). Το ίδιο συμβαίνει και όταν ο Αιγέας, παρατηρώντας το μαχαίρι που έβγαλε ο φιλοξενούμενός του για να κόψει κρέας, καταλαβαίνει ότι ο ξένος τον οποίον σκόπευε να φαρμακώσει είναι ο γιός που επί χρόνια θεωρούσε νεκρό –ο Θησέας– και αμέσως χύνει το κύπελλο με το δηλητήριο (Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι, Θησεύς, 12.1 κ. ε.). Και βέ-

βαια παρόμοια μοτίβα αναγνώρισης αξιοποίησαν και οι τραγικοί ποιητές. Εάν, λοιπόν, «στύψουμε» την ιστορία τού Στράβωνος, ο χυμός της, η ουσία της, δεν είναι τίποτα άλλο παρά το παράδοξο μοτίβο τής αναγνωρίσεως: γι' αυτό και απαντάει τόσο στην κινεζική παραλλαγή, όσο και στις ευρωπαϊκές.

Η κινεζική εκδοχή. Η υπόθεση της κινεζικής εκδοχής εν συντομία έχει ως εξής. Η κινέζα Σταχτοπούτα, ονόματι Γίε Σίαν (叶限), ορφανεύει από μίαν σε μικρή ηλικία και ο πατέρας της, ένας τοπικός άρχων ο οποίος εκτός από την μητέρα της έχει νυμφευθεί και αποκτήσει άλλη μία κόρη με μίαν άλλη γυναίκα, αποθνήσκει αργότερα. Η Γίε Σίαν δουλεύει ως υπηρέτρια και υποφέρει υπό την κακότροπη μητριά της και την αδελφή της. Κάποια στιγμή, με τρόπο μαγικό, αποκτά όμορφα ρούχα και παπούτσια για να βγει στο τοπικό πανηγύρι, όπου την ερωτεύεται κάποιος ηγεμών. Φεύγοντας, χάνει το παπούτσι της, και ο ηγεμών ψάχνει την ιδιοκτήτρια. Όταν την βρίσκει, την παντρεύεται.

Να διέσχισε η ελληνική ιστορία τις ερήμους με τα караβάνια των εμπόρων; Να την διαμετακόμισαν ναυτικοί μαζί με τα εμπορεύματα των κοίλων πλοίων τους; Άδηλον. Το μόνο βέβαιον είναι ότι, η αντίληψη πως οι πολιτισμοί είναι περιτειχισμένοι με χοντρά τείχη, είναι μάλλον παρωχημένη. Αν δεχθούμε την κάπως πιο σύγχρονη διαπίστωση της αρχαιολογίας, ότι δηλαδή ωσμώσεις υπήρχαν αρχαιόθεν, τότε υποθέσεις σαν τις παραπάνω δεν μάς φαίνονται απίθανες.

Στην Κίνα, λοιπόν, επανεμφανίζεται η ιστορία τον 9ο μεταχριστιανικό αιώνα επεξεργασμένη σε ένα έργο του Duàn Chéngshì (段成式), με τίτλο «Ποικίλα μέρη ιστοριών από την Γιόου Γιάνγκ» (酉陽雜俎). Παρότι παρουσιάζει ουκ ολίγες διαφορές εν συγκρίσει με την ελληνική εκδοχή και είναι κι εκτενέστερη εξαιτίας τής προσθήκης υποϊστοριών, η ιστορία διατηρεί, όπως είδαμε, άθικτο το ελληνικό μοτίβο τής αναγνώρισης.

Η επεξεργασία τής ιστορίας στην Κίνα έδωσε ως καρπό μία υπόθεση πολύ κοντινή στην γνωστή μας Σταχτοπούτα. Αρχικά, προσαρμόστηκε η ίδια η ταυτότητα της κοπέλας: παρότι οι εταίρες στην ελληνική αρχαιότητα συχνά απελάμβαναν κάποιας υπόληψης, καλώς ή κακώς περισσότερο συγκινεί τον αναγνώστη ο ανέλπιστος βασιλικός γάμος μίας αγνής αναξιοπαθούσας κοπέλας και η σωτηρία της από την πενία. Με τρυφερές πινελιές αλλά και με κάπως πεσιμιστική ματιά πλάθει ένας κινέζος ποιητής ένα τέτοιο κορίτσι, γύρω στην ίδια εποχή που εμφανίζεται και η κινεζική εκδοχή που είδαμε παραπάνω. Ο ποιητής είναι ο Τσιν Τάο Γιού (秦韜玉), του οποίου το ποίημα «Φτωχό κορίτσι» παρουσιάσαμε σε προηγούμενο άρθρο μας, στο φύλλο 249 τής παρούσας εφημερίδας. Κι αυτός πλάθει ένα κορίτσι που «γάμο ζη-

τεί, των πόνων θεραπεία», ενώ «χρυσοκεντά χρόνο το χρόνο γι' άλλους ανθρώπους νυφικά ιμάτια». Έτσι δεν είναι και η ευρωπαϊκή Σταχτοπούτα; Δεν βλέπει, όντας η ίδια ρακένδυτη και ανυπόδητη, τις αδελφές της να στολίζονται για τον χορό;

Έτσι, τέτοιες μορφές δεν αποκλείεται να απετέλεσαν ένα πρωτογενές υλικό, επάνω στο οποίον εργάσθηκε κι ο Duàn Chéngshì. Όμως όπως και για την ελληνική σκέψη, έτσι και για την κινεζική η ηθική δεν οδηγεί αναγκαστικά σε ανταμοιβή. Η Αντιγόνη, λόγου χάριν, τίμησε τα των θεών, κι όμως κανείς από μηχανής θεός δεν ξεπρόβαλε στο θεολογείο τού θεάτρου για να την σώσει από τον θάνατο –έναν θάνατο κραυγαλέα άδικο. Και πράγματι, κάτι ωθεί και την ανθρώπινη ψυχή να ενεργεί ασύμμετρα, όπως παρατηρεί κι ο Όμηρος διά στόματος Τηλεμάχου (Οδύσσεια, υ 131 - 133): «Τέτοια είναι η μάνα μου, και φρόνησιν που έχει, / τρελά τιμάει απ' τους θνητούς τον χείριστον απάντων, / κι άνευ τιμής τον αγαθό τον διώχνει απ' το σπίτι». Όμως ο Duàn Chéngshì εισάγει την ιδέα τού αίσίου τέλους, και τής δίνει μία νέα ώθηση: η κατάληξη είναι τόσο ανέλπιστη και ιδανική ώστε πρόκειται πράγματι περί ενός 'παραμυθένιου' τέλους. Στην δε ιστορία τού Στράβωνος, το τέλος δεν μπορεί να θεωρηθεί από λογοτεχνικής απόψεως ως αίσιο διότι πολύ απλά δεν προηγείται κάποια πιεστική κατάσταση, κάποια σειρά παθών.

Ακόμα, πρέπει να παρατηρήσουμε έναν, ας το θέσουμε έτσι, «παραμυθιακό δυισμό»: στην κινεζική εκδοχή υπάρχουν αμιγώς καλές και αμιγώς κακές μορφές, ενώ στην ρεαλιστικότερη καταγραφή τού Στράβωνος, δεν σχολιάζεται σχεδόν καθόλου ο χαρακτήρας τής κοπέλας, ούτε αντιπαρατίθεται προς τον χαρακτήρα κάποιας κακής συνυποψήφιας. Μία άλλη απόκλι-

ση από την ελληνική εκδοχή είναι ότι η κινέζα ηρωίδα πάσχει: για αυτό εισάγεται το εύρημα της κακιάς μητριάς και της ανταγωνίστριας ετεροθαλούς αδελφής. Αυτά τα άδικα πάθη τής ηρωίδας προκαλούν αρχικώς αγανάκτηση, η οποία μαλακώνει με αίσθημα δικαίωσης στο άκουσμα του αίσίου τέλους. Εξ άλλου, η ελληνική λέξη «παραμύθι», συγγενεύουσα με την λέξη «παραμυθία», αυτό σημαίνει: παρηγοριά.

Άλλες διαφορές είναι εξίσου αξιοσημείωτες. Για παράδειγμα, ο Στράβων εικοτολογεί σημειώνοντας πως η ελληνίδα εταίρα είχε γίνει και ερωμένη τού αδελφού τής ποιήτριας Σαφούς –έτσι η ιστορία τοποθετείται γύρω στο 600 π.Χ. Αντίθετα, με βάση τις περιγραφές και το θεσμικό σύστημα, ο Duàn Chéngshì μάλλον έχει στον νου του την Κίνα τού 300 π.Χ. Η ευρωπαϊκή αφήγηση, πάλι, έχει λάβει την πλήρη μορφή αυτού που αντιλαμβανόμαστε ως παραμύθι, και δεν διαδραματίζεται σε συγκεκριμένο χρόνο ή τόπο. Άλλη, ποιητολογική τούτη την φορά, διαφορά, είναι ότι επειδή στην Ευρώπη –αντίθετα από ότι στην προχριστιανική Κίνα– δεν επιτρεπόταν η διγαμία, αναγκαστικά το ζήτημα της «εξεύρεσης» κακιάς μητριάς ρυθμίζεται με δύο διαδοχικούς γάμους τού πατέρα.

Αλλά τέτοια στοιχεία δεν είναι ο πυρήνας, μα μάλλον η φλοίδα τού μύθου. Ο πυρήνας παραμένει η αναγνώριση, η ανάγκη τού ανθρώπου να ξεχωρίσει το αληθινό από το ψεύτικο...

